

Archeologisch proefsleuvenonderzoek op de locatie van de voormalige kerk en kloostertuin van het Kartuizerklooster te Leuven

Prof. Marc Lodewijckx en Els Meirsman

Inhoud

1	Inleiding	1
2	Methodiek	2
3	Resultaten	5
3.1	Voormalige kloosterkerk	5
3.1.1	Bodemopbouw	5
3.1.2	Archeologie	5
3.2	Kloostertuin	8
3.2.1	Bodemopbouw	8
3.2.2	Archeologie	9
3.3	Conclusie	11
4	Archeologische waardering en advisering	12
5	Conclusie	12
6	Literatuur	13

Voorwoord

Dit rapport is de neerslag van het archeologische proefsleuvenonderzoek dat plaats had in de paasvakantie van 2010 in het voormalige Kartuizerklooster te Leuven naar aanleiding van herbestemming, restauratie en uitbreiding.

Onze dank gaat uit naar de divisie Monumenten van de Technische Diensten K.U.Leuven en de dienst Ruimte en Erfgoed van de Vlaamse Overheid voor het vertrouwen en de goede samenwerking.

Colofon

Rapport Onderzoekseenheid Archeologie

Plaats	Leuven
Locatie	voormalig Kartuizerklooster, Bankstraat 75
Vergunning tot het uitvoeren van een prospectie met ingreep in de bodem	2010/105
Kadasterperceel nrs	Afdeling 4 Sectie E: 422-L/441-F/441-G/441-H/442-G/448-A-2/448-Z
Kaartblad	Kaartblad 32/2 van de topografische kaart van België 1/10.000
Opdrachtgever	Katholieke Universiteit Leuven,
Uitvoerder	Katholieke Universiteit Leuven, Onderzoekseenheid Archeologie
Projectleider	Prof. dr. Marc Lodewijckx
Dagelijkse leiding	Els Meersman
Periode	6 tot 16 april 2010
Opslag archaeologica	Katholieke Universiteit Leuven, Onderzoekseenheid Archeologie
Opslag archief	Katholieke Universiteit Leuven, Onderzoekseenheid Archeologie

1 Inleiding

In opdracht van de divisie Monumenten van de Technische diensten K.U.Leuven heeft de Onderzoekseenheid Archeologie van de K.U.Leuven in april 2010 de locatie van de voormalige kerk en de kloostertuin van het Kartuizerklooster archeologisch gewaardeerd met een proefsleuvenonderzoek.

Aanleiding van het onderzoek is de lopende haalbaarheidsstudie binnen welke de mogelijkheden van herbestemming en uitbreiding worden onderzocht. Op de locatie van de voormalige kerk en in de kloostertuin worden nieuwe volumes gepland die gebaseerd zijn op de oorspronkelijke bouwvolumes van het voormalige Kartuizerklooster. Voorafgaandelijk aan de definitieve bouwplannen wenst de K.U.Leuven met het archeologisch onderzoek de omvang van de historische volumes te toetsen aan de archeologische realiteit en de impact van de nieuwbouw op het archeologisch patrimonium onderzoeken.

Doelstellingen van het archeologisch onderzoek zijn het opsporen van fundamenteën en andere gerelateerde archaeologica in het onderzoeksgebied en de evaluatie van de bewaringstoestand ervan.

In de volgende hoofdstukken worden de resultaten van het archeologische onderzoek toegelicht. Hoofdstuk 2 licht de methodiek van het onderzoek toe en hoofdstuk 3 de resultaten. De archeologische waardering en advisering komen aan bod in hoofdstuk 4 en de conclusie staat in hoofdstuk 5.

2 Methodiek

Op basis van de historische plannen van het voormalige Kartuizerklooster (Engels 1999, RLICC) zijn er in totaal zes proefsleuven gezet op de locatie van de voormalige kloosterkerk en in de kloostertuin (afb. 3). Met deze proefsleuven zal getracht worden de oorspronkelijke aflijning van de oorspronkelijke gebouwen te bepalen en een beeld te verkrijgen van de bewaringstoestand van de archeologische resten.

Voor het proefsleuvenonderzoek willen we een antwoord bekomen op de volgende vragen:

- Wat is de algemene bewaringstoestand van de archeologische resten?
- Wat zijn de buitenafmetingen en mogelijke binnenindeling van de voormalige gebouwen?
- Zijn er meerdere bouwfases te onderscheiden?
- Bevinden er zich nog graven binnen of in de directe omgeving van de kerk en/of in de kloostertuin?

Voormalige kloosterkerk

Vier proefsleuven zijn aangelegd op de locatie van de verdwenen kloosterkerk. De sleuven zijn telkens 2 meter breed en hun ligging wordt grotendeels bepaald door de nog aanwezige bomen en struiken.

Proefsleuf 1 is 12,5 m lang en bevindt zich in de lengterichting van de kerk ter hoogte van de absis en koorgedeelte. De put is handmatig aangelegd tot circa 60 cm beneden maaiveld. Om de stratigrafie te bekijken is het westprofiel handmatig verdiept tot circa 2 m beneden maaiveld (30,5 m TAW). Met een kleine graafmachine is het vlak tussen 8 en 13 m verdiept op zoek naar dieper gelegen fundamenteën. Het vlak, het zuid- en het westprofiel zijn gedocumenteerd.

Proefsleuven 2 en 3 zijn telkens 12 m lang en bevinden zich in de dwarsrichting in het middendeel van de kerk. Ze omvatten beiden de gehele breedte van het kerkgebouw. Het vlak en het westprofiel zijn telkens gedocumenteerd.

Proefsleuf 2 is handmatig verdiept tot circa 60 cm beneden maaiveld (afb. 1). Vervolgens is het vlak machinaal verdiept tot circa 1,4 m beneden maaiveld (31,5 m TAW) (afb. 1).

Proefsleuf 3 is eveneens handmatig verdiept tot circa 40 cm beneden maaiveld. Aangezien de grote hoeveelheid puin in de ondergrond, is de sleuf verder machinaal verdiept tot circa 1,2 m beneden maaiveld (32,2 m TAW).

Proefsleuf 4 is 9 m lang en ligt haaks op proefsleuf 3 in het voorste gedeelte van het schip van de kerk. Deze sleuf is handmatig verdiept tot circa 15 cm beneden maaiveld. Gezien de grote hoeveelheid puin in de ondergrond en het grotere belang van de sleuven 1 tot en met 3 op de locatie van de voormalige kerk, is deze sleuf niet verder verdiept en onderzocht.

Kloostertuin

In de kloostertuin zijn proefsleuven 5 en 6 aangelegd ter hoogte van de buitenmuren van respectievelijk de kapellen en de westelijke kloostergang.

Proefsleuf 5 is circa 3 m bij 2 m groot en gesitueerd ter hoogte van de buitenmuur en de westelijke zijmuur van de middelste kapel. De proefsleuf is volledig handmatig aangelegd tot maximaal 1,2 m beneden maaiveld (32 m TAW). Het vlak, noordprofiel en westprofiel van de centrale muur zijn gedocumenteerd.

Proefsleuf 6 is circa 3 m bij 2,5 m groot en gesitueerd ter hoogte van de meest zuidelijke steunbeer tegen de buitenmuur van de westelijke kloostergang. De put is handmatig aangelegd tot circa 60 cm beneden maaiveld (32,5 m TAW). Het vlak, het noord-, west- en oostprofiel, en het profiel van de muurresten zijn gedocumenteerd.

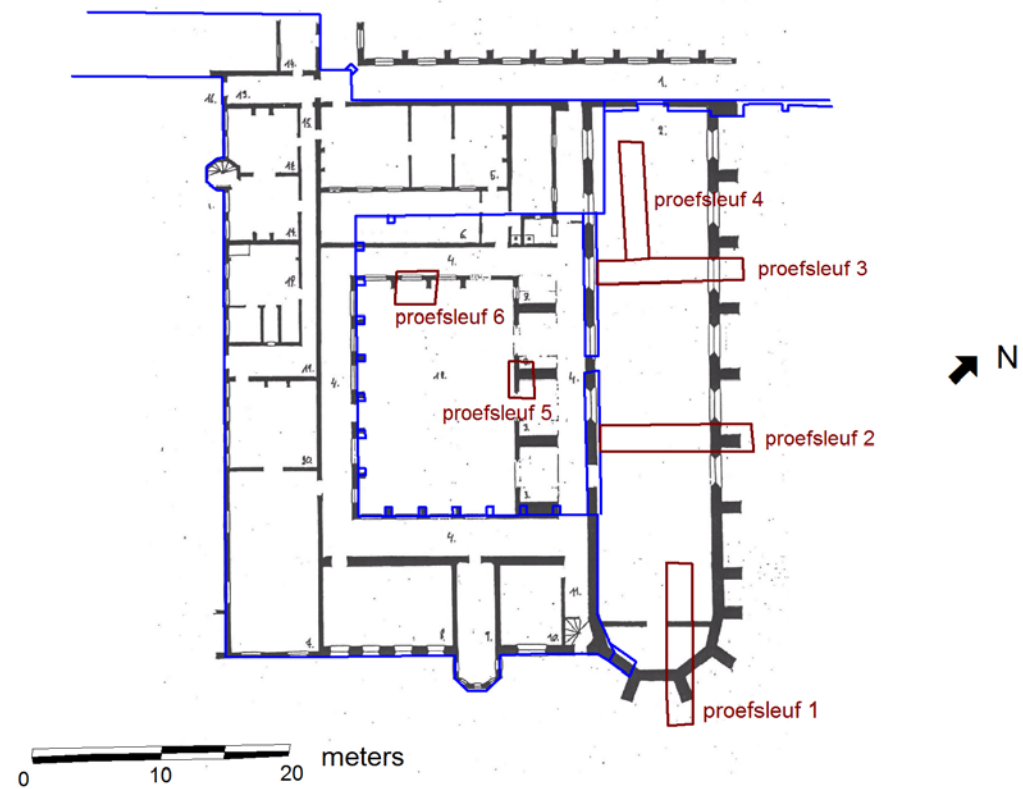

Afb. 1. Handmatig (links) en machinaal (rechts) aanleggen van de proefsleuven.

Afb. 2. Met behulp van de niveaumeter en robotic worden de gegevens ingemeten in proefsleuf 1.

In het veld zijn de hoogtes steeds ingemeten met behulp van een niveaumeter. Op het einde van het onderzoek zijn de ligging van de putten en de muurresten opgemeten door een landmeter met behulp van een total station type robotic (afb. 2).

Afb. 3. Ligging van de proefsleuven (rood) ten opzichte van historische plattegrond (zwart, Engels 1999, RLICC) en de huidige gebouwen (blauw).

3 Resultaten

3.1 Voormalige kloosterkerk

3.1.1 Bodemopbouw

In proefsleuf 1 is het diepste profiel aangelegd tot circa 2 m beneden maaiveld (30,5 m TAW) (afb. 4). Er zijn geen natuurlijke sedimenten waargenomen; de dikte van het totale ophogingspakket op de kerksite is dus niet bekend.

De diepst waargenomen ophogingssedimenten bestaan uit een compact zandleem met baksteenpuntjes en mortelfragmenten. De dikte van het pakket is minstens 60 cm (westprofiel put 1) en is mogelijk een ophogingsniveau met een terminus antequem aan de bouw van de kloosterkerk. Het ophogingsniveau in proefsleuven 2 en 3 kan waarschijnlijk hieraan gelinkt worden. In put 1 wordt dit ophogingsniveau afgedekt met een ophogingspakket bestaande uit zand en kiezels met een dikte van minimaal 70 cm. Er is zeer weinig vondstmateriaal in aangetroffen. Dezelfde ophogingslaag is eveneens aangetroffen in het oostprofiel van proefsleuf 2. Deze ophogingslaag situeert zich ruimtelijk vermoedelijk vanaf proefsleuf 1 tot proefsleuf 2 en is mogelijk aangebracht ter egalisatie van het terrein nadat de kloosterkerk is afgebroken.

De toplaag van de kerksite bestaat uit een humuslaag met een dikte die varieert tussen 20 en 40 cm en levert een grote hoeveelheid vondstmateriaal op.

Afb. 4. Westprofiel put 1.

3.1.2 Archeologie

In de proefsleuven 1, 2 en 3 zijn de fundamenteën van drie opeenvolgende kloosterkerken aangetroffen. De kerk zou dus in drie fasen tot de gekende vorm uit de historische studie (afb. 3 en 12) geëvolueerd zijn.

Fase 1

Dit betreft de kerk met de kleinste afmetingen. In proefsleuf 2 is de buitenmuur van het polygonale koor met twee steunberen aangetroffen (afb. 5 en 12). In proefsleuf 3 zijn mogelijk nog uitbraaksporen te zien van de noordelijke buitenmuur. De zuidelijke muur situeert zich mogelijk in het meest zuidelijke uitbraakspoor tegen de tuinmuur in proefsleuf 2. Muurresten hiervan zijn niet aangetroffen in de proefsleuven. De breedte van de kerk bedroeg vermoedelijk

circa 6 m, de lengte is vooralsnog niet gekend. De muurresten zijn aangetroffen circa 1 m beneden maaiveld (32,15 m TAW), zijn uitgevoerd in baksteen en kalkmortel en zijn goed geconserveerd.

In het vlak en in het westprofiel van proefsleuf 2 is een grijze verkleuring zichtbaar die loopt tot tegen de muurresten. Op de bodem van de kuil zijn menselijke botfragmenten aangetroffen. Waarschijnlijk betreft het een ossuarium aangelegd bij de afbraak van de eerste kerk.

Uitbraaksporen bij de muurresten van het polygonale koor in proefsleuf 2 ontbreken geheel (afb. 5). Vermoedelijk zijn deze verdwenen bij het zetten van de nieuwe kerk, wat de interpretatie dat de kleinste kerk de oudste is, kracht bij zet.

Afb. 5. Muurresten van de eerste fase van de kloosterkerk met het ossuarium in proefsleuf 2.

Fase 2

De tweede kerk is rond de eerste gebouwd en kent een iets grotere afmeting. De breedte bedraagt waarschijnlijk circa 8,5 m, de lengte is vooralsnog onbekend. In proefsleuf 2 is een deel van de buitenmuur en steunbeer van het polygonale koor aangetroffen (afb. 6 en 12). De muur is uitgevoerd in baksteen en kalkmortel en goed geconserveerd. De muur is bewaard tot 90 cm beneden maaiveld (32 m TAW). Boven de muurresten is het uitbraakspoor van de muur nog zichtbaar tot de onderkant van de verstoorde toplaag of humuslaag. In proefsleuf 3 is mogelijk nog een uitbraakspoor zichtbaar die de locatie van de noordelijke buitenmuur aantoont. De zuidelijke buitenmuur van de kerk bevindt zich vermoedelijk op dezelfde plaats als de huidige natuurstenen tuinmuur. Onder de natuurstenen toplaag van de tuinmuur schuilt nog een bastenen fundering van minimaal 1 m diep.

Afb. 6. Muurresten van de tweede fase van de kloosterkerk (links) en de uitbraaksporen in het westprofiel (rechts) in proefsleuf 2.

Fase 3

Fase 3 betreft de kloosterkerk met de afmetingen zoals gekend uit de historische studie (afb. 7 en 12, Engels 1999). De zuidelijke buitenmuur betreft de bakstenen fundering onder de huidige tuinmuur, die waarschijnlijk dezelfde is als de buitenmuur van de kloosterkerk in fase 2. De fundamente van de noordelijke buitenmuur zijn aangetroffen in proefsleuven 2 en 3. In proefsleuf 3 zijn de fundamente aangetroffen op circa 1 m beneden maaiveld (32,2 m TAW) en bestaan ze uit ijzerzandsteen. In proefsleuf 2 bevindt de top van de bewaarde fundamente zich op circa 90 cm beneden maaiveld (31,90 m TAW) en bestaan ze uit natuursteen en kalkmortel. In proefsleuf 1 is een deel van de steunbeer van het polygonale koor blootgelegd. Deze bevindt zich circa 60 cm beneden maaiveld (30,2 m TAW). De steunbeer kon niet verder vrijgelegd worden in westelijke richting door de aanwezige riolering. Tegen deze steunbeer is nog een bakstenen muurrestant aangetroffen dat verder doorloopt in oostelijke richting. Aan de zuidelijke zijde is een laagje kalkmortel aangetroffen op beide muurfragmenten. Vermoedelijk betreft het een locatie waar gebluste kalk werd gemaakt vermoedelijk na het desacraliseren van de kerk.

De kerk uit de derde en laatste fase is 10 m breed en 45 m lang en komt overeen met het plan uit de historische studie van het centrum Lemaire (afb. 3, Engels 1999, RLICC).

Afb. 7. Muurresten uit de drie fasen kloosterkerk proefsleuf 2 (links) en de steunbeer en muurfragment met kalkresten in proefsleuf 1 (rechts).

3.2 Kloostertuin

In de kloostertuin zijn proefsleuven 5 en 6 aangelegd met als doelstelling de aanwezigheid na te gaan van de muurresten van respectievelijk de kapellen net ten zuiden van de kerk en de westelijke kloostergang (afb. 3).

3.2.1 Bodemopbouw

In proefsleuven 5 en 6 zijn er enkel ophogingslagen aangetroffen, er zijn geen natuurlijke sedimenten aangetroffen. Het diepste profiel bevindt zich in proefsleuf 5 tot circa 120 cm beneden maaiveld. De diepst gelegen ophogingslagen bestaan uit zand met kiezels van minstens 80 cm dik. Daarboven bevindt er zich lichtbruine zandleem met een dikte van circa 20 cm. De toplaag bestaat uit een donkerbruine humuslaag van circa 20 cm dik (afb. 8).

Afb. 8. Noordprofiel put 5.

3.2.2 Archeologie

Net onder de humuslaag, circa 20 cm beneden maaiveld, zijn in proefsleuven 5 en 6 muurresten aangetroffen. Subrecente rioleringen zijn zowel in proefsleuf 5 als 6 door de muurresten aangelegd.

Proefsleuf 5 heeft een stuk van de buitenmuur en westelijke binnenmuur van de middelste kapel blootgelegd (afb. 9). De fundamenteën zijn opgebouwd uit regelmatig gekapte natuursteenblokken samengevoegd met kalkmortel. Daarbovenop heeft men bakstenen gemetseld (afb. 10). Ter hoogte van het noordprofiel is tegen de natuurstenen fundering een bakstenen fundering aanwezig. Vermoedelijk is deze bakstenen fundering van latere datum dan de natuurstenen fundering en betreft het een muur of bezinkput. In de noorwestelijke hoek van de proefsleuf is een vloerniveau aangetroffen bestaande uit gebakken tegels circa 60 cm beneden maaiveld (32,9 m TAW). Tegen de wanden is een dikke laag kalk aangetroffen. Vermoedelijk is deze ruimte gebruikt om kalk te blussen voor de aanmaak van kalmortel. Daarna is dit niveau volgestort met bouwpuin. In de noordoostelijke hoek is circa 60 cm beneden maaiveld (32,9 m TAW) een kalkniveau aanwezig van 5 cm. Waarschijnlijk betreft het eveneens een puinniveau.

Afb. 9. Muurresten in proefsleuf 5.

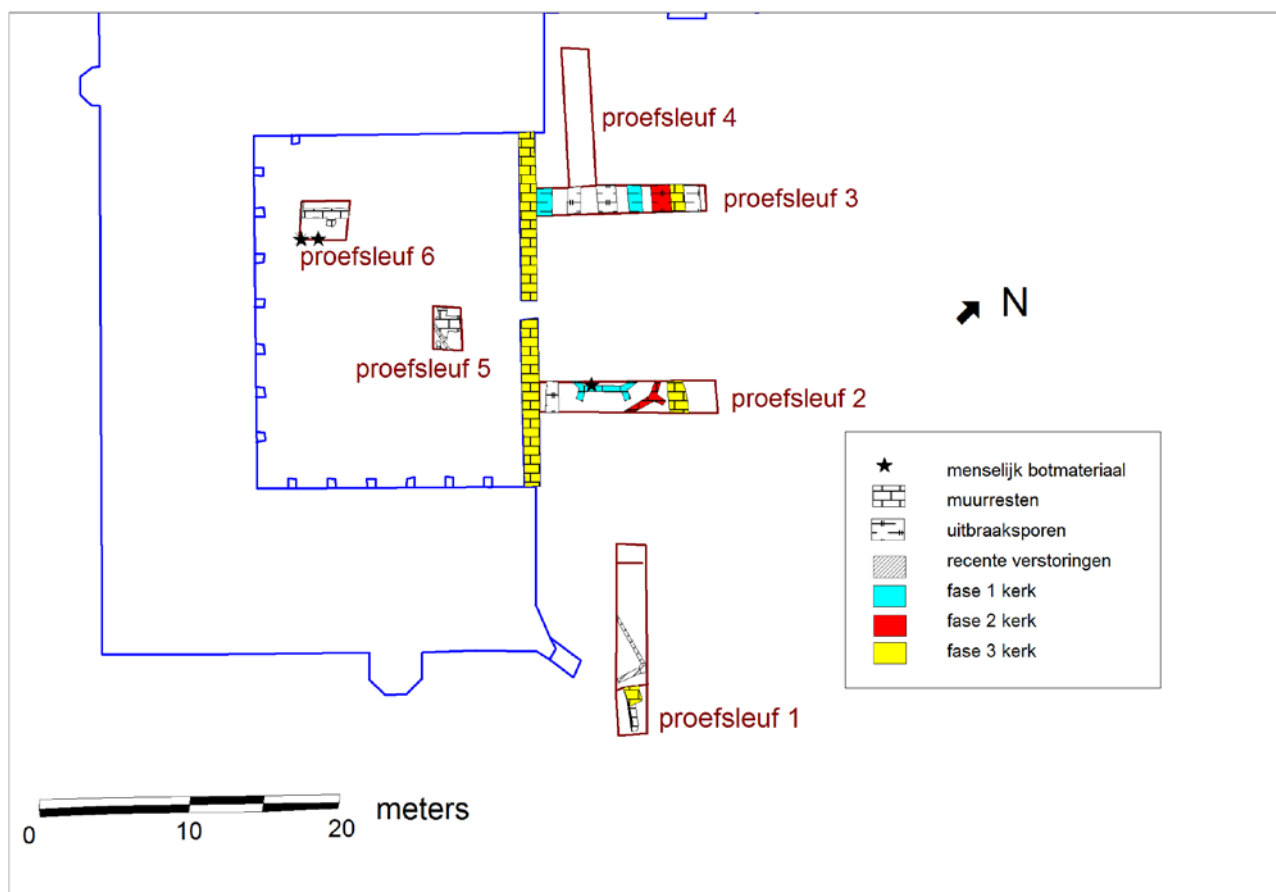

Afb. 10. Profiel van de muurresten en kalkniveau in de noordoostelijke hoek van de proefsleuf (links) en het vloerniveau met kalkresten in de noordwestelijke hoek proefsleuf (rechts).

Proefsleuf 6 heeft een deel van de buitenmuur met de meest zuidelijke steunbeer van de westelijke kloostergang, aan het licht gebracht (afb. 11). De muur is circa 60 cm breed. De fundering van de muur bestaat uit min of meer regelmatig gekapte ijzerzandsteenblokken die met kalkmortel bij elkaar worden gehouden. Daarbovenop zijn bakstenen gemetseld. Totaal onverwacht zijn er in het oostprofiel twee inhumaties aangetroffen: de schedel van beide inhumaties zijn net zichtbaar, waarbij de rest van het skelet in oostelijke richting verder verwacht kan worden. Rondom de schedels is steeds een bruine aflijning te zien, vermoedelijk het restant van de houten kist. Beide schedels zijn zeer ondiep aangetroffen, respectievelijk circa 35 cm beneden maaiveld (34,9 m TAW) en circa 50 cm beneden maaiveld (34,8 m TAW). De tussenafstand tussen de inhumaties is circa 1 m. In de noordoosthoek zijn bij de aanleg eveneens een aantal botfragmenten aangetroffen. Het is dus mogelijk dat er ook hier net buiten de proefsleuf nog een inhumatie aanwezig is. De kloostertuin heeft dus blijkbaar ook, buiten alle verwachtingen, dienst gedaan als begraafplaats. Meerdere graven op regelmatige afstand van elkaar kunnen dus worden verwacht.

Afb. 11. De muurresten en de twee aangetroffen inhumaties in het oostprofiel van proefsleuf 6.

Afb. 12. Overzicht van de archeologische sporen aangetroffen in de proefsleuven. De bestaande bebouwing is aangegeven in blauw.

3.3 Conclusie

Het proefsleuvenonderzoek uitgevoerd op de locatie van de voormalige kloosterkerk en in de kloostertuin hebben merkwaardige resultaten opgeleverd. De vier proefsleuven op de locatie van de kloosterkerk bevatten aanwijzingen voor de bouw van de kloosterkerk in drie opeenvolgende fasen, waarbij de kerk steeds werd vergroot. Terwijl de nieuwe kloosterkerk werd gebouwd, bleef de oude waarschijnlijk in gebruik totdat de nieuwe ingezegend kon worden. Dit fenomeen is eveneens waargenomen tijdens het archeologisch onderzoek in Landen (Mertens 1976). De kloosterkerk met de omvang zoals die gekend is uit de historische plannen is de derde en laatste uitbreidingsfase en hangt samen met de bouw van de oostelijke vleugel rond de kloostertuin. De twee eerdere fasen zijn merkwaardige nieuwe elementen uit het archeologisch onderzoek. De twee proefsleuven aangelegd in de kloostertuin en hebben gedeeltelijk de funderingsmuren van de kapellen en de verdwenen westelijke kloostergang vrijgelegd. Er is ook een vloerniveau (proefsleuf 5) aangetroffen en sporen van waarschijnlijk het blussen van kalk voor het aanmaken van kalkmortel. Gelijkaardige sporen zijn aangetroffen tegen de muurresten en steunbeer in proefsleuf 1. Waarschijnlijk vonden deze activiteiten plaats nadat de Kartuziers in 1783 uit het klooster zijn verjaagd en ze dus de geconsacreerde gebouwen ook voor niet-religieuze doeleinden konden gebruiken.

De gekende historische plattegrond van het Kartuizerklooster met de kloosterkerk uit fase 3, en de kloostergang en kapellen in de kloostertuin, is zeer overtuigend archeologisch geverifieerd in de proefsleuven, met daarbovenop nieuwe gegevens over oudere bouwfases op de locatie van de kloosterkerk. Het is ook mogelijk in de kloostertuin en elders oudere of jongere bouwfases te treffen die op de gekende historische plattegronden niet terug te vinden zijn. De reconstructie

van de geplande nieuwbouw tot de laatste bouwphase van het Kartuizerklooster is op basis van de archeologische gegevens wetenschappelijk te verantwoorden.

4 Archeologische waardering en advisering

Het voormalige Kartuizerklooster werd reeds beschermd als monument. Los van de resultaten van dit archeologisch onderzoek heeft deze site dus een zeer hoge waardering. Het archeologisch onderzoek heeft deze hoge waardering enkel bekrachtigd. De fundamenteën van de afgebroken gebouwen op de locatie van de kloosterkerk en in de kloostertuin zijn goed geconserveerd in de bodem aanwezig. Daarbovenop zijn er twee oudere fasen van de kloosterkerk aangetroffen met sporen van een vermoedelijk ossuarium en in de kloostertuin minstens twee inhumaties. Elke toekomstige ingreep in de bodem van het voormalige Kartuizerklooster dient dan ook archeologisch te worden begeleid.

5 Conclusie

In opdracht van de divisie Monumenten van de Technische Diensten K.U.Leuven, heeft de Onderzoekseenheid Archeologie van de K.U.Leuven de locatie van de voormalige kloosterkerk en de kloostertuin archeologisch gewaardeerd. Het veldwerk is uitgevoerd in de paasvakantie tussen 6 en 16 april 2010. Er zijn zes proefsleuven aangelegd, vier op de locatie van de voormalige kloosterkerk en twee in de kloostertuin. Doelstellingen van het archeologisch onderzoek zijn het opsporen van fundamenteën en andere gerelateerde archeologica en de evaluatie van de bewaringstoestand ervan.

Op de locatie van de voormalige kloosterkerk zijn de fundamenteën aangetroffen van drie opeenvolgende kerkgebouwen die telkens om elkaar heen zijn gebouwd. De grootste kerk is de laatste uitbreidingsfase en komt overeen met de plattegrond gekend uit de historische studie (Engels 1999, RLICC). De eerdere fasen zijn nieuwe gegevens. In de eerste kerk zijn menselijke botfragmenten aangetroffen in wat vermoedelijk een ossuarium is geweest. Tegen de steunbeer is nog een muurfragment aangetroffen met kalkresten. Mogelijk is dit een occupatiespoor van de periode net na het sluiten van het klooster voor de Kartuizerij en hebben ze hier ter plaatste gebluste kalk gemaakt voor het aanmaken van kalkmortel.

In de kloostertuin zijn gedeeltelijk de muurresten blootgelegd van de westelijke kloostergang en kapellen. Dit bewijst dat de kloostertuin in het verleden kleiner was, overeenkomstig met de gegevens uit de historische studie (Engels 1999, RLICC). Er is nog een vloerniveau aanwezig met sporen van eveneens het blussen van kalk. Vermoedelijk is dit laatste ook gerelateerd aan de periode na het verjagen van de Kartuizermonikken wanneer de gebouwen in niet-religieuze handen waren. Er zijn ook sporen van twee inhumaties aangetroffen.

Het archeologisch proefsleuvenonderzoek heeft de funderingen van de laatste expansiefase van het klooster aangetoond. Ook zijn er vroegere bouwfasen aangetoond op de kerksite en zijn deze mogelijk ook elders aanwezig. De geplande nieuwbouw die steunt op de historische volumes van de laatste expansiefase van het Kartuizerklooster zijn archeologisch te onderbouwen. Gezien de hoge archeologische waarde van het gehele Kartuizerklooster, geldt er een positief archeologisch advies: elk toekomstig bodemverzet op de site dient archeologisch te worden begeleid.

6 **Literatuur**

ENGELS, R. 1999. *The Former Carthusian Monastery in Leuven: architectural, archaeological and historical research*. Thesis to obtain the degree of Master of Conservation of Historic Towns and Buildings. R. Lemaire Centre for Conservation. Leuven.

MERTENS, J. 1976. Tombes mérovingiennes et églises chrétiennes, Arlon, Grobbendonk, Landen, Waha, *Archaeologia Belgica* 187, Bruxelles, 55 pp.

